

Міністерство культури та інформаційної політики України
Департамент культури ВО КМР (КМДА)
Музей історії Десятинної церкви

Рюрик Ростиславич Грані особистості

2023

... ото ж бо й нині встали стяги Рюрикові

«Слово о полку Ігоревім»

Серед багатьох постатей княжої доби Рюрик Ростиславич цікавий не тільки тим, що він є, фактично, втіленням духу тієї епохи, а й контроверсійністю його вчинків і оцінки особистості князя в літописі. Його довге бурхливе життя припало на час усобиць і боротьби княжих родів за київський престол. Дослідники нараховують від шести до дев'яти періодів його князувань у Києві. Рюрика Ростиславича можна вважати тогочасним політичним рекордсменом. Два великі розорення і пограбування Києва пов'язані з його ім'ям. У 1169 році він, ще як один з молодших князів, брав участь у здобутті стольного граду. А у 1203 році жорстоко карав киян, повертаючись «на стіл батька свого і діда свого». І тим не менш кияни приймали на княжіння Рюрика Ростиславича навіть після жорстокостей щодо жителів міста. Чи це були тільки перебільшені та непривабливі описи неприхильних до князя хроністів? З Рюриком Ростиславичем також пов'язані періоди миру і спокою в Руській землі (наскільки це було можливо у той час) і захист її від небезпечних степовиків. Мало який князь відзначився такою активною діяльністю в царині церковної архітектури. За його князування спорудили величні храми в Овручі та Білгороді Київському. Княжі будівничі здивували сучасників підпірною стіною на дніпровському березі у Видубицькому монастирі. Вірогідно, що перлина давньоруської архітектури - П'ятницька церква в Чернігові - теж зведена за участі Рюрика Ростиславича, чи, щонайменше, під впливом архітектурного стилю, який втілювали його зодчі при побудові храмів.

Давньоруська політична система спиралася на успадкування князями престолів за Лествичним правом (лѣствицное право, лѣствицныи порадыкъ; лат. *Agnatic seniority, seniorat, сеньйорат*). Князі займали престолу по черзі – молодший брат після старшого, син старшого брата після молодшого дядька і т.д., за винятком нащадків тих, хто, в силу тих чи інших, обставин, був позбавлений цього права. Такі князі називались ізгоями. Найчастіше саме виключення таких князів з лінії претендентів на трон призводило до відокремлення їх володінь. Без родоводів важко визначити «старшого князя», серед тих, хто володарює у певний час.

Князювання Володимира Мономаха і його нащадків порушувало «старшинство». За Київський престол сперечалися: чернігівська династія, волинські, смоленські і суздальські Мономаховичі. Як союзники в усобицях брали участь галицькі і полоцькі князі.

Родовід князів - родичів, сучасників і суперників Рюрика Ростиславича.

Ярослав Мудрий (983/987?-1054)

Чернігівські і київські князі:

Всеволод Ольгович і Святослав Ольгович

Святослав Ярославич (1027-1076) засновник династії чернігівських князів

Давид Святославич (вл.1050-1123)

Володимир Давидович (-1150)

Ізяслав Давидович (вл.1100-1161)

Олег Святославич «Гориславич» (-1115), засновник династії Ольговичів

Всеволод Ольгович (-1146)

Святослав Всеволодович (-1194)

Всеволод «Черемний» (-1212)

Михайло Святий (-1246)

Святослав Ольгович (-1164)

Олег (-1180)

Ігор Святославич

(1151-1201)

Всеволод «Буй Тур»

(-1196)

Володимир (1170-1211/12), Олег (1174/75-), Роман (1167-1210/11), Святослав (1176/77-1210), Ростислав (-1210/11), (претенденти на галицький спадок)

Родина князя Святослава Ярославича «Ізборник», 1073 рік

Святослав Всеволодович співправитель Рюрика Ростиславича

Пам'ятник Ігорю Святославичу в Луганській області

Родовід Мономаховичів

Ярослав Мудрий (983/987?–1054)

Ізяслав Ярославич (1024–1078)

Святослав Ярославич (1027–1076)

Всеволод Ярославич (1030–1054)

Володимир Мономах (1053–1125)

Мстислав Великий
(1076–1132)

Ярополк
(1082–1139)

Вячеслав
(1083–1154)

Юрій Долгорукий
(1090–1157)

Андрій (1102–1142)

Ізяслав Мстиславич
(1096/7–1176)

Волинські
Мономаховичі,
київські, волинські,
галицькі князі

Ростислав Мстиславич
(1110–1167)

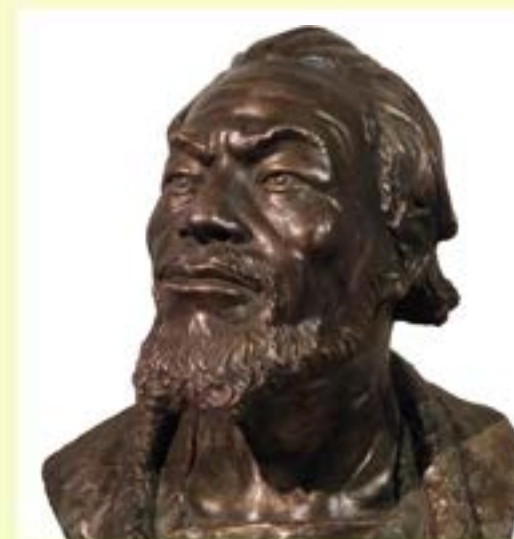
Смоленські
Мономаховичі,
київські, смоленські
князі

Володимиро-сүздальські Мономаховичі,
київські, володимиро-сүздальські, переяславські князі

Андрій Юрійович Боголюбський (вл.1111–1174)

Гліб Юрійович (між 1108 і 1147–1171/73)

Всеволод Велике Гніздо (1154–квітень 1212)

Сини
Ярослава Мудрого
на фресці у Софії Київській

Юрій Долгорукий

Гліб Юрійович

Всеволод
Велике Гніздо

Родовід князів – родичів, сучасників і суперників Рюрика Ростиславича

Ярослав Мудрий (983/987?–1054)
Всеволод Ярославич (1030–1054)
Володимир Мономах (1053–1125)
Мстислав Великий (1076–1132)

Волинські, київські, галицькі князі

Ізяслав Мстиславич (1096/7–1154) засновник династії волинських Мономаховичів

Мстислав Ізяславич (1125–1170)

Ярослав Ізяславич

Ярополк Ізяславич (–1168)

Роман Мстиславич

Всеволод (–1195)

Володимир (–1170)

Інгвар Ярославич

(1152?–1205)

Князі волинські і галицькі

Данило Романович (1201–1264), Василько Романович (1203–1269)

Смоленські і київські князі

Ростислав Мстиславич (1110–1167/8) засновник династії смоленських Мономаховичів

Роман Ростиславич
(1130ті–1180)

Святослав
(1134/1139–1170)

Рюрик Ростиславич
(1137/1140–1212)

Давид Ростиславич
(1140–1197)

Мстислав Ростиславич
Хоробрий (1148/52–1180)

Мстислав Романович Старий
(1156–1223)

Ростислав
(1172–1218)

Володимир
(1187–1239)

Мстислав
(1193–1230)

Мстислав Удатний
(до 1176–1228)

З 1157 року Рюрик Ростиславич бере участь у міжкнязівських війнах за наказами свого батька великого князя Ростислава Мстиславича.

У рік 6666 ... у тім же році пішов Ізяслав Давидович на Ярославича Юрія до города Тұрова, і з ним пішов Ярослав Ізяславич, і Андрійович Ярополк, і галицька поміч, і Ростиславич Рюрик зі смолянами і Володимир Мстиславич, – бо йому добували Тұров.

Участь в усобиці в Полоцькій землі. Літо 1158 року. А потім Рогволд зібрав воїв многих полочан, а Ростислав Мстиславич послав йому двох синів на поміч, Романа і Рюрика ...

Участь в усобиці за Чернігів між Ізяславом Давидовичем і Святославом Ольговичем. 1159 рік.

У рік 6666 ... Пішов Ростислав, син Мстиславів, із Смоленська до Києва на стіл. І рүшив Ізяслав з усією силою половецькою до Чернігова на Святослава Ольговича. У Святослава ж тоді був синовець його Святослав Всеволодович і Рюрик. ... І перебрели оба Святослави і Рюрик ріку, вслід за ним, ідучи за Десну ... І була вість Святославу, що Ізяслав перебрідає через Десну ... І спішно Святослав спорядив полки свої, а по Володимира по Андрійовича і по Рюрика послав гінців негайно. Святослави ж оба, Ольгович і Всеволодович, і Рюрик, і інші князі, почувши, що йде Ізяслав Андрійович із силою великою ростовською, і убоївшись, дали йому мир і вернулись.

Зима 1159/1160 років.

У тім же році пішов Святослав Ольгович до Вщижа на Святослава на Володимировича. І Всеволодовичі з ним оба ходили і Рюрик Ростиславич з київським військом ... і вчинили з ним мир.

Смоленські Мономаховичі вступають у конфлікт з волинськими та ініціюють похід великої коаліції смоленських, суздальських і чернігівських князів на Київ весною 1169 року. В той же час Рюрик Ростиславич вперше згадується як володар Овруча (Вручого).

1168. А трохи згодом послав Мстислав послів по братів своїх. І зібралися всі брати у нього в Києві: Ярослав Ізяславич із Луцька, Володимир Андрійович із Дорогобужа, Рюрик Ростиславич із Вручого.

1168. Встали бояри Бориславичі, Петро і Нестор, говорити лихі речі Давидові Ростиславичу на Мстислава Ізяславича. Давид тоді, ймучи їм обом віри, став розповідати братові Рюрику ... Мстислав тоді, поклавшись на вожу правду і на силу чесного хреста, цілував їм обом хреста, і вони йому хреста цілували. Але серце їх не було насправді із ним.

1169. Розорення Києва.

У той же час Андрій Юрійович перебував у Суздалі, князюючи, і не мав він приязні до Мстислава. І постала ще більша ворожнеча у братів проти Мстислава ...

Тої ж зими послав Андрій Юрійович з полками своїми із Суздаля на Київського князя на Мстислава на Ізяславича, - з ростовцями, і з володимирцями, і з суздальцями, і інших князів одинадять ... А була вість Рюрикові і Давиду, що йде Андрійович Володимир і Роман Ростиславич поблизу їде зі смольнянами. Зібралися брати у Вишгороді і, прийшовши, стали на урочищі Дорогожичі під святим Кирилом ..., а другої неділі обступили весь город Київ. Узятий же був Київ місяця березня у дванадцятий день ... І гравували вони два дні увесь город ... І був у Києві серед усіх людей стогін і туга, і скорбота невтишима, і слези безперестаннії.

За участь в поході на Київ Рюрик отримав у жовтні 1170 році княжіння в Новгороді. Однак вже взимку 1171/72 року він пішов із Новгорода.

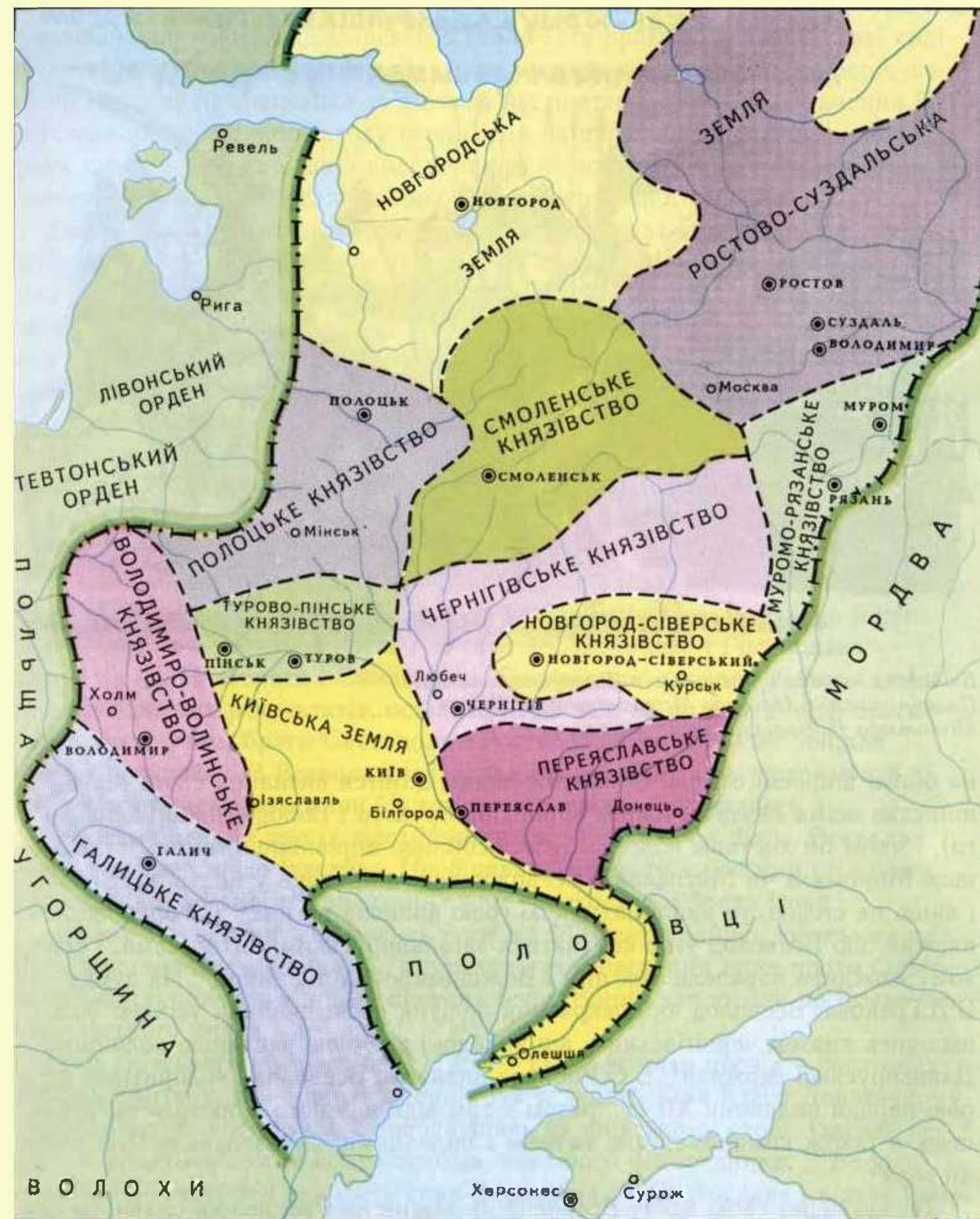
70-ті роки XII століття були часом боротьби великих князівських кланів за Київ і волості Руської (Київської) землі – Ростиславичів (смоленських Мономаховичів), Андрія Боголюбського, чернігівських Ольговичів, волинських Мономаховичів. Як союзники, до суперництва долучаються галицькі і полоцькі князі. Молодші (суздальсько-переяславські Мономаховичі) не довго утримують Київ (Гліб Юрійович 1169–1171, Всеволод і Михайло Юрійовичі 1173). Ростиславичі можуть контролювати Київ тільки в союзі з іншими кланами (волинськими князями або Ольговичами). Так само і старший Ольгович, Святослав Всеволодович, теж шукає союзників і не ризикує залишатися Київським князем за підтримки тільки князів Чернігівської землі. В цей неспокійний час Рюрик Ростиславич вперше на короткі терміни займає Київський стіл (1173).

Үсобыца княземъ на поганья погыбе,
рекоста во братъ брату:
«Се мое, а то мое же».

И начяша князи про малое – «се великое» мѣвити
а сами на себѣ крамолу ковати.

А поганіи съ всѣхъ странъ приходяху съ повѣдами
на землю Рускую.

«Слово о полку Игоревім»

1181 року Рюрик уклав угоду зі Святославом Всеволодовичем чернігівським, за якою став князем Руської землі (Київщини), а Святослав Всеволодович – великим князем київським. У Південній Русі став діяти дуумвірат. Дуумвіри здійснили багато успішних походів на половців (1183, 1185, 1187, 1188–1190). На цей же час припадають події, описані у «Слові о полку Ігоревім» (1187).

1181. Отож, обдумавши і з мұжами своїми порадившись, – бо Святослав був старший літами, – він урядився з ним і одступив йому старшинство і Київ, а собі всю ұзяв Руськұ землю. І, присягнувшись хрестом чесним, жили тоді вони оба ұ приязні і родичанням обнявшись.

1183. Тим часом князь Святослав Всеволодович, порадившись зі сватом своїм Рюриком Ростиславичем, рұшили на половців ...

1184. Того ж року бог вложив і серце Святославу Всеволодовичу, князю київському, і великому князю Рюрику Ростиславичу добрий намір: піти на Половців ...

1185. Пришов був окаянный, і безбожний, і треклятий Кончак з безліччю половців на Русь ... І Святослав Всеволодович та Рюрик Ростиславич, з усіма полками своїми, не барячись, пішли супроти них. Тої ж весни князь Святослав послав воєводу ... з берендичами на поганих половців.

Початок 1187. Тої ж зими Святослав ұвійшов ұ зносини з Рюриком, сватом своїм, і надумали вони оба йти на Половців. Рюрик бо ұподобав мову Святославову і сказав йому: «Ти, брате їдь ұ Чернігів і зверися з братами своїми, а я тут – зі своїми».

1188/89. 1188/89. Тої ж зими, надумавши Святослав Всеволодович зі сватом своїм із Рюриком, послали ою чорний клобук ... на половецькі вежі за Дніпро.

Видубичі
малюнок
Т.Г.Шевченка
1843 р.

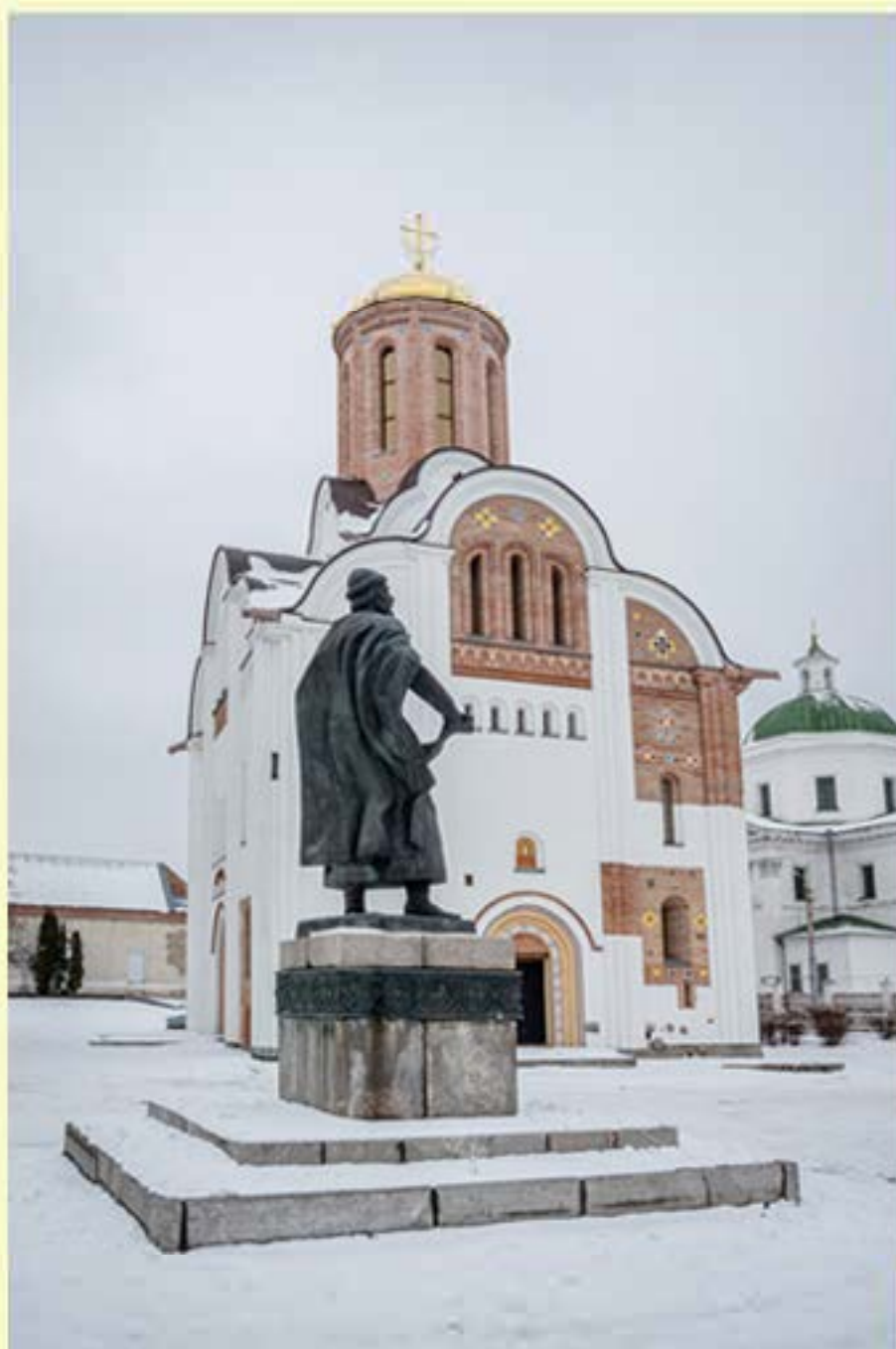

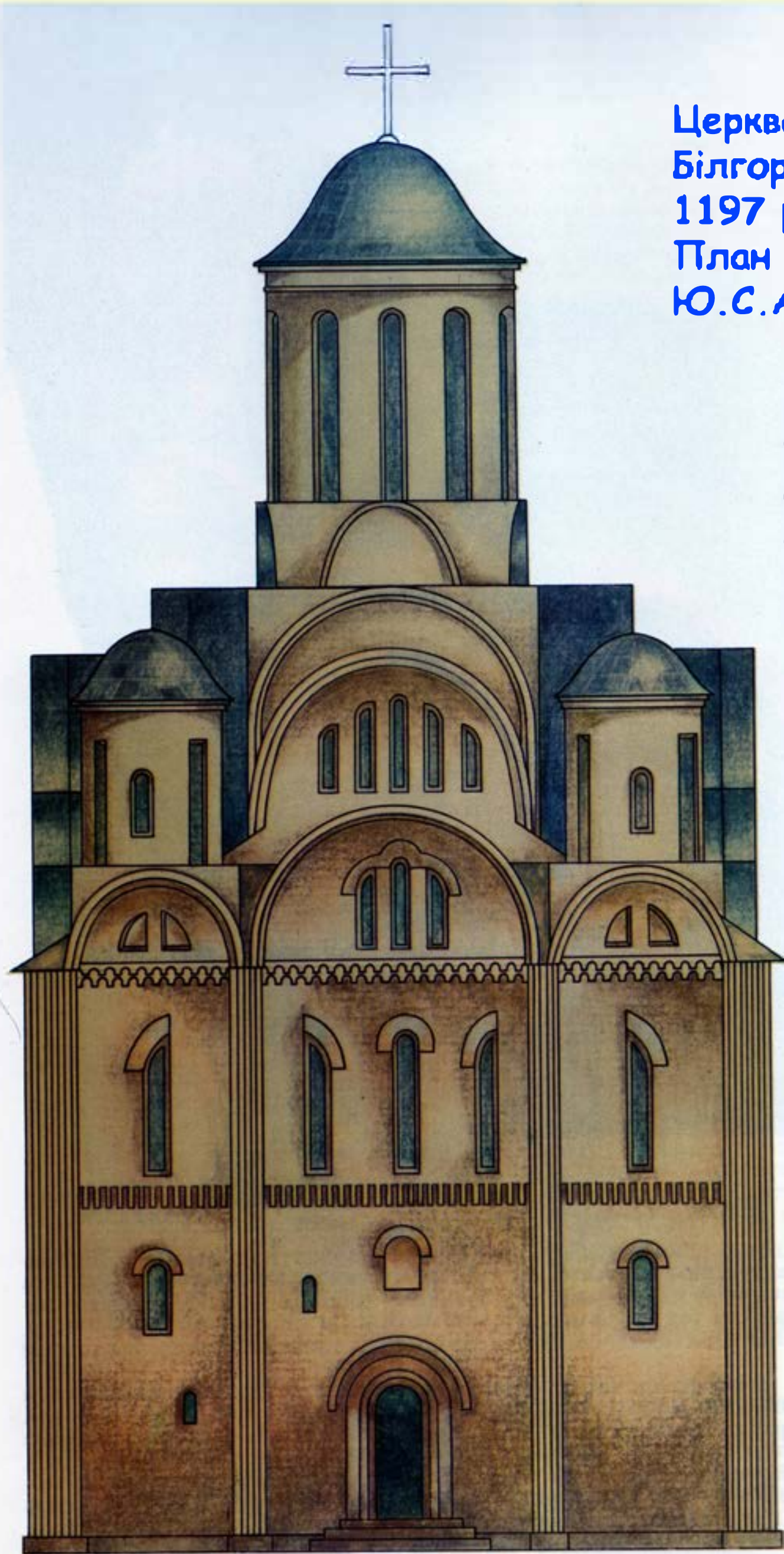
З постаттю Рюрика Ростиславича пов'язані особливі події в історії церкви у Давньоруській державі. Перша з них - поставлення своєю волею на єпископію Білгородську і Юр'євську свого духівника, ігумена Видубицького монастиря Андріяна. Білгород Київський (нині Білогородка) був місцем однієї з великокняжих резиденцій. А Юр'єв (нині Біла Церква) - центром Поросся і волостей, за контроль над якими не припинялися суперечки найсильніших княжих родин.

У рік 6698 (1190). Того ж року преставився єпископ білгородський Максим, і Рюрик замість нього поставив єпископом отця свого духовного Андріяна, ігумена монастиря святого Михайла Видубицького.

Біла Церква
сучасний вигляд
дитинця.

Село Білогородка
початок ХІХ ст.

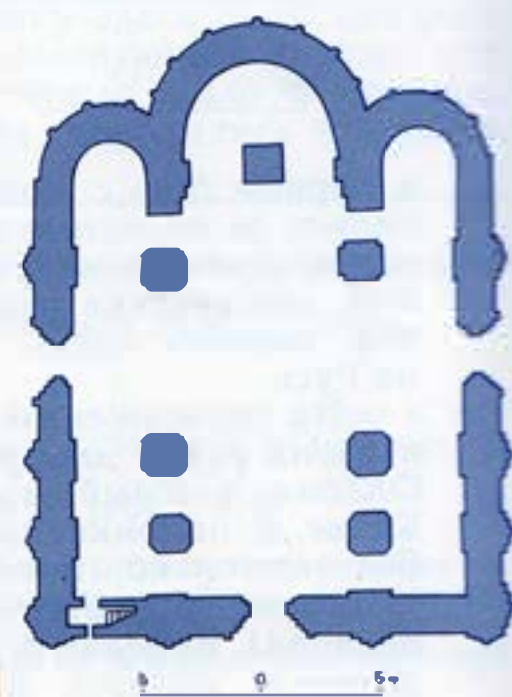

Церква Св. Апостолів
Білгород Київський
1197 р.
План і реконструкція
Ю.С.Асєєва

*«Того же лета, месяца
декабря в 6 день созда
церковь каменну святыхъ
апостолъ в Бѣлгородѣ».*

ПСРЛ, т. 2, стб. 766.

У літописі збереглися свідчення благочестя Рюрика Ростиславича. Вірогідно, частина Літопису Руського (Іпатський список) включила записи, які велися прихильним до великого князя літописцем.

1197. Того ж року місяця грудня шостий день, благовірний князь Рюрик звершив церкву кам'яну святих Апостолів у Білгороді. Коли він приїхав із Києва, то освятив церкву кам'яну святих Апостолів, єпископію білгородську великим освяченням блаженний митрополит Никифор і єпископ Андріян, єпископ юр'євський, який добре правив престолом тої церкви. Споруджена була вона благовірним і христілюбивим князем Рюриком Ростиславичем, висотою ж і величиною значна, і всякою іншою окрасою дивовижно оздоблена. Як говорить творець притч Соломон: «Вся прегарна ти, улюблена моя, і плями нема на тобі». Тоді ж князь із одностумною княгинею Анною і з дітьми, що їх бог послав зібрав духовний той пир: єпископа Андріяна, юр'євського єпископа, і архімандрита Василя, печерського ігумена, і Мойсея, ігумена монастиря святого Михайла Видовицького, і інших ігуменів, і чорноризців, і пресвітерів, і все священство.

План городища
Білгорода
Київського

Сучасний
вигляд місця,
де стояв
собор
Св. Апостолів

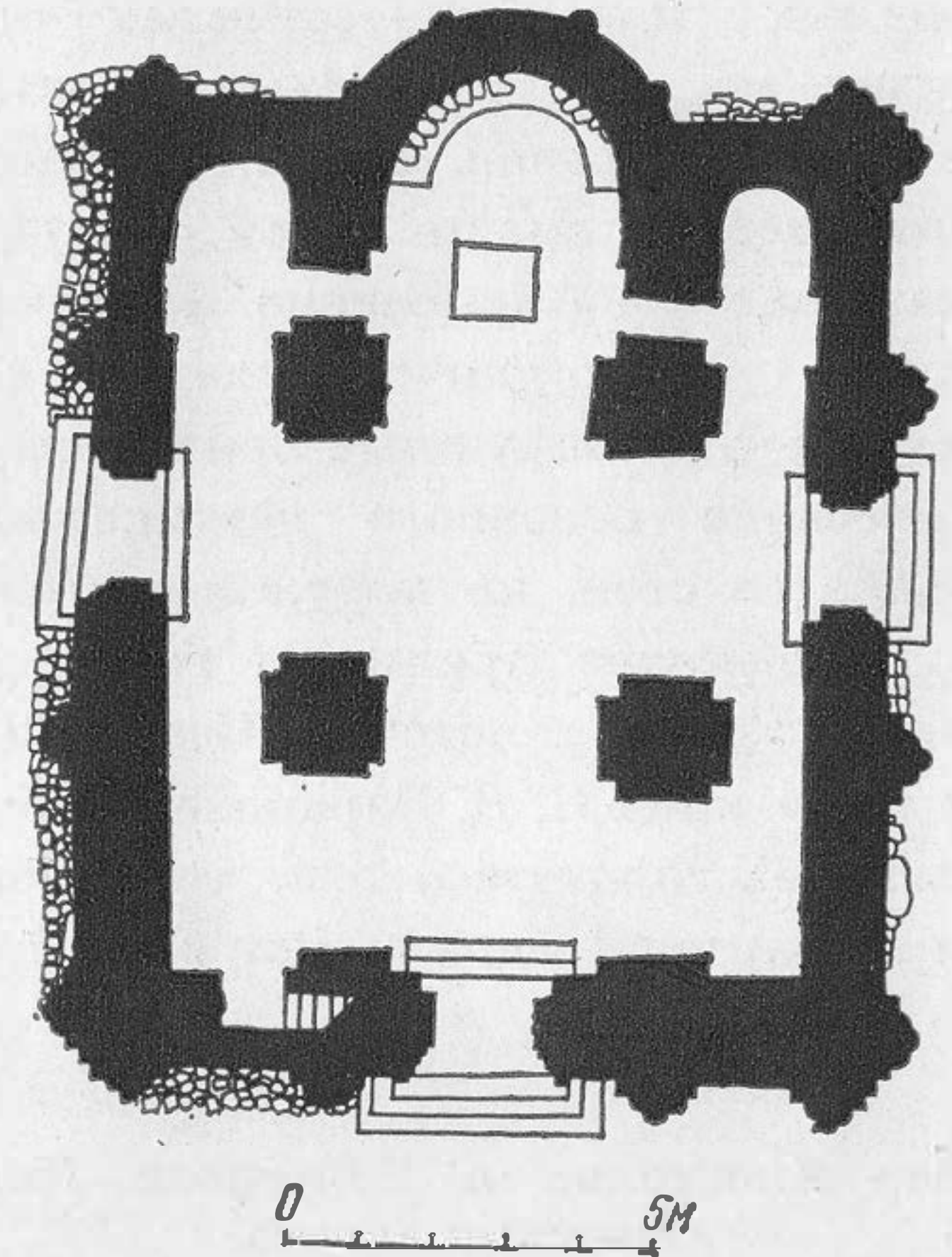

1198. Того ж року спорудив великий боголюбивий князь Рюрик церкву святого Василя Великого на свою честь у Києві на Новім дворі. Освятив її великим освяченням митрополит Никифор і єпископ білгородський та юр'євський Андріян місяця січня в перший день.

Привисна печатка
Рюрика Ростиславича

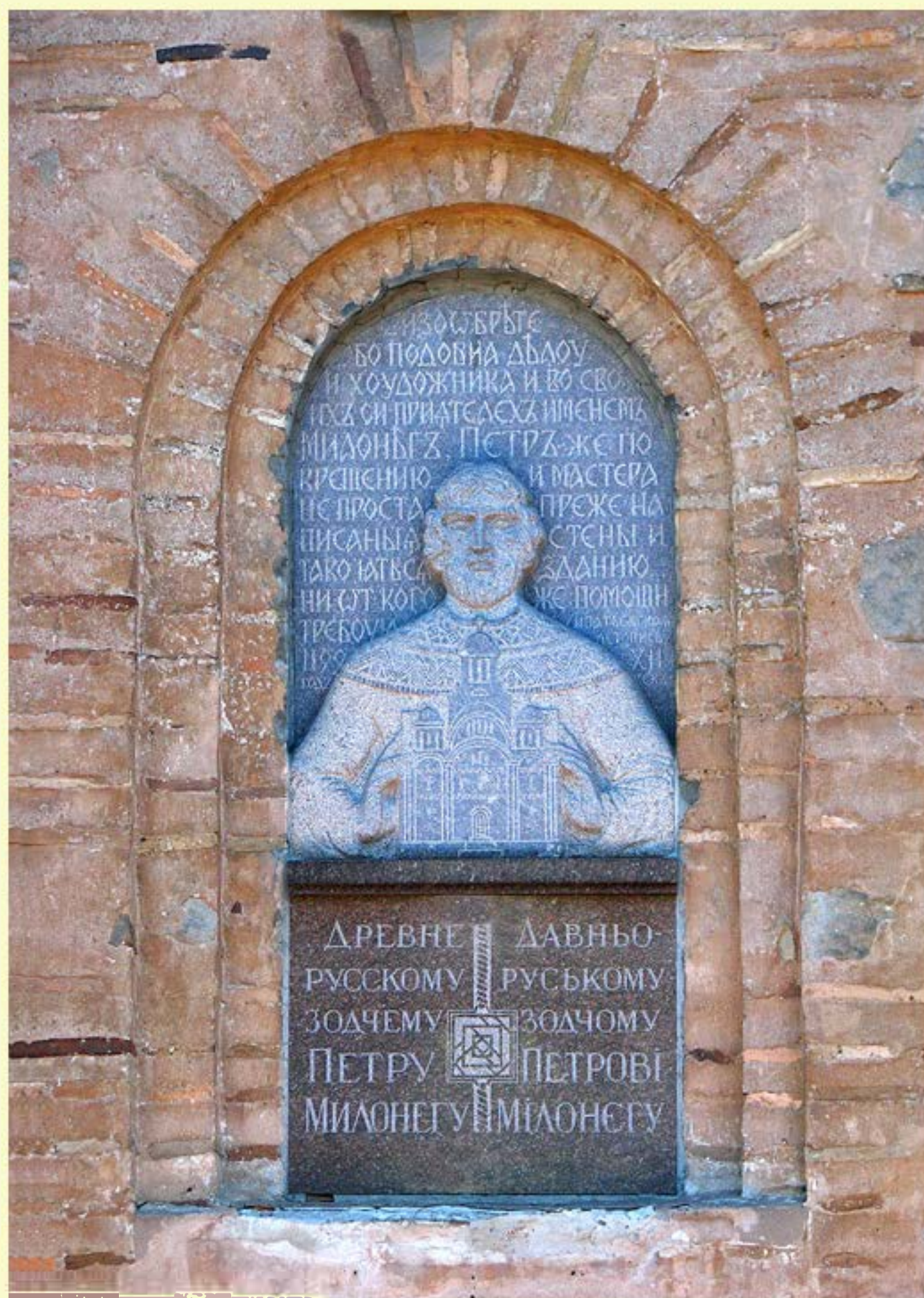
Василівська церква
на Новому дворі (?)
Київ, Вознесенський узвіз
реконструкція Ю.С.Асеєва

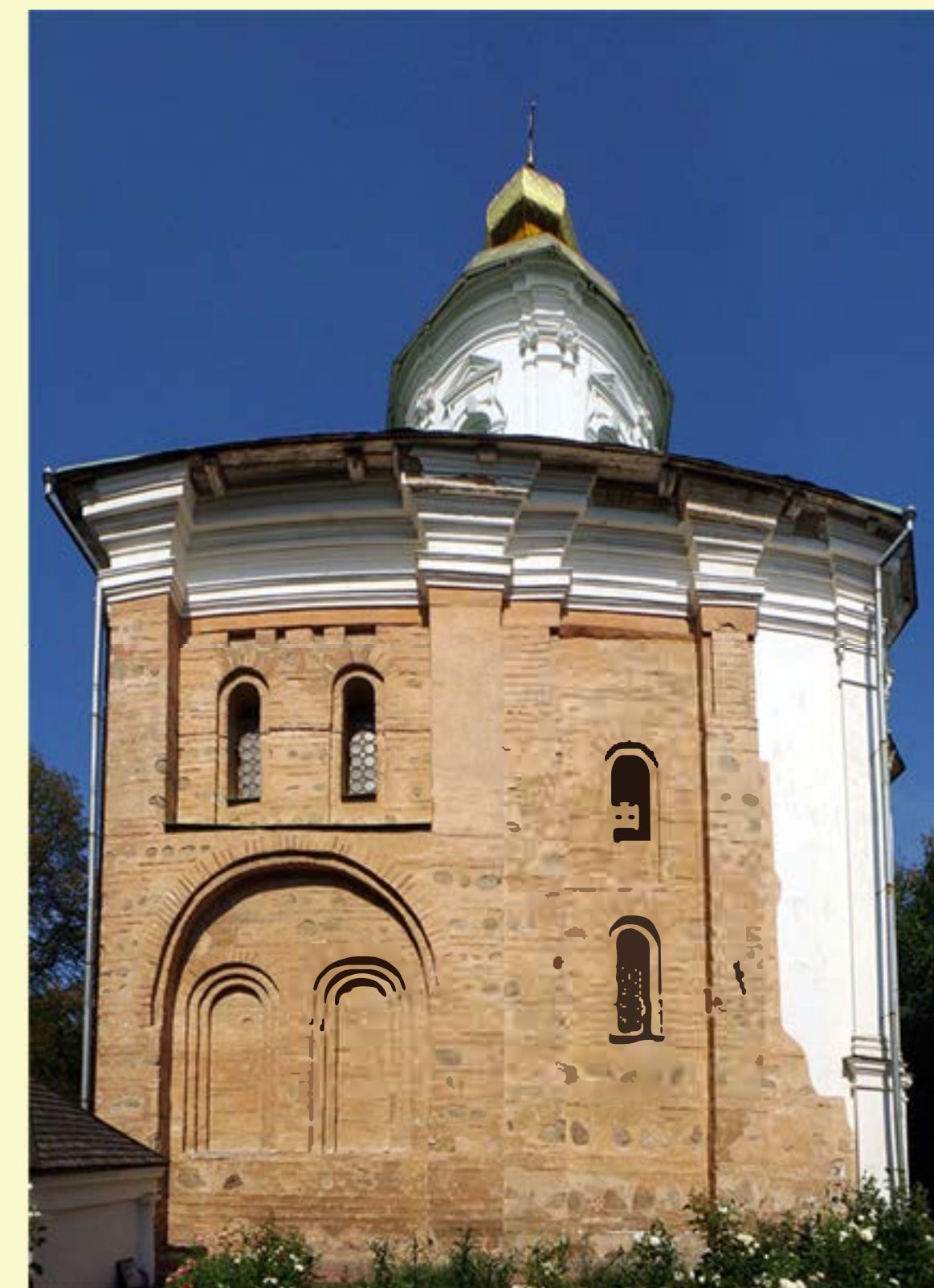
Василівська церква на Новому дворі (?)
план за М.К.Каргером

У рік 6707 (1199). Того во року, місяця липня в десятий день, в день пам'яті святих сорока і п'яти мучеників, в Нікополі мучених, коли заходило на суботу, заклав він стіну кам'яну коло Дніпра під церквою святого Михаїла, що на Видовичі. Про неї ж многі із давніх князів не дерзнули й помислити, а не те щоб за діло взятися; бо сто і одинадцять літ маємо, відколи ото споруджена була церква, і за стільки літ багато й самодержців пройшло, що деражть стіл княжіння київського, – од того-таки боголюбивого Всеволода Ярославича, що спорудив церкву ту, пройшло чотири покоління, і ні один же не успадкував любові місця того. Сей же христоробець Рюрик, літами немноги сей чад собі прижив по плоті, – про яких не час розповідь вести, – та по духу більше було йому плоду у спадок. А більше од тих усіх зробив великий князь Рюрик, сильно постаравшись далі йти по стопах праотців трудолюбством для святого архістратига Михаїла, раніш згадуваного монастиря, що він старанно всім богомудрим ділом показав: знайшов ото підхожого для діла й умільця серед своїх же приятелів, на ім'я Милоніга, а в хрещені Петра, яко Мойсей колісь того Веселіла, і настановив його наглядачем богоугодному ділу і майстром непростим стіни, про яку написано

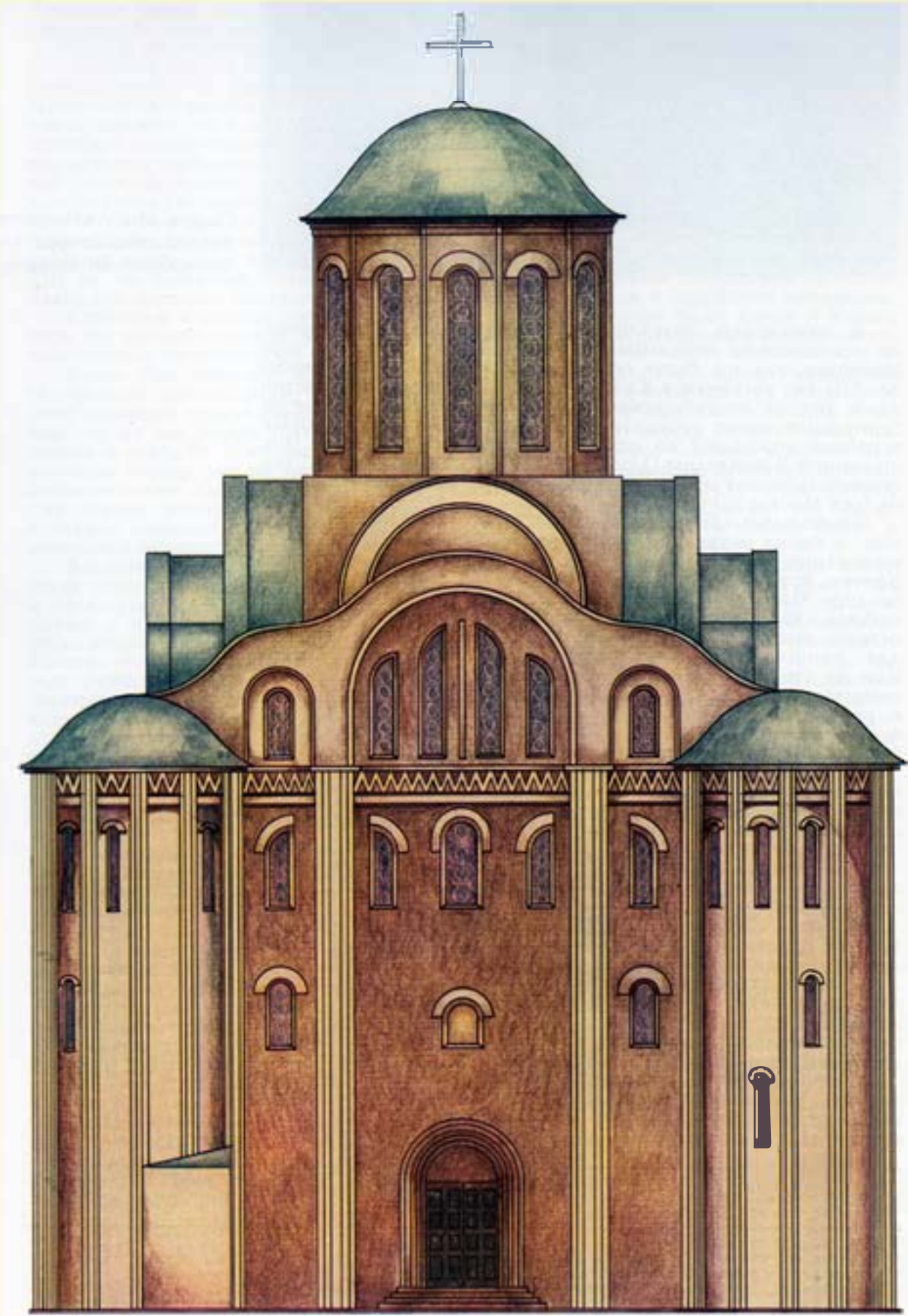
раніш. І отож, щоб уберегти святий храм, узявся він за споруду ретельно, ні од кого й підмоги не потребуючи, а сам за волею Христа долаючи і споминаючи господа, який глаголить: «Усе можливе віруючому».

У рік 6708 (1200). Того ж року завершив він стіну ту місяця вересня у двадцять і четвертий день, на страсть святої первомучениці Фекли. У той же день приїхав у монастир великий князь Рюрик, кир-Василій, із христоробивою княгинею Анною, і з сином Ростиславом та Володимиром, із дочкою своєю Передславою, із невісткою, жоною Ростиславовою Верхуславою. І поставив він кутю у церкві святого Михаїла, і молитву приніс про прийняття труда старання свого.

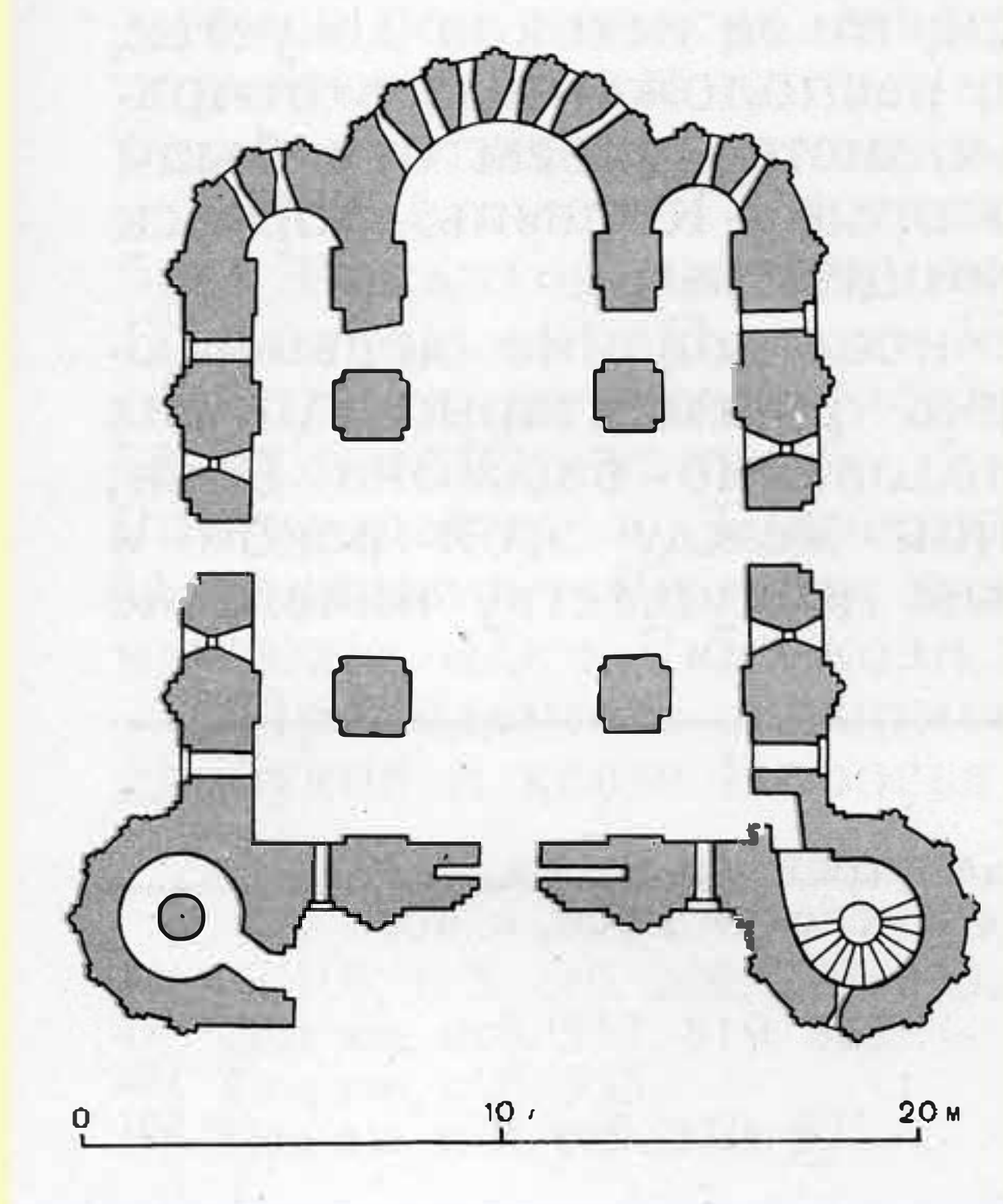

Собор Святого Василя в Овручі є зразком нових рис у сакральній архітектурі Давньої Русі. Змінюються декоративні елементи і конструктивні рішення. Пропорції споруд стають стрункішими. Літописи донесли до нас ім'я будівничого, який втілював княжі задуми - Петро Милоніг.

Реконструкція Ю.С.Асєєва

План за обмірами
П.П.Покришкіна
початок XX ст.

Церква відновлена у 1907-1912 роках
за проектом О.В.Щусєва

Архітектурні об'єкти часів Рюрика Ростиславича

Церква Святого Пантелеймона у давньому Галичі, 1194 р. (с.Шевченкове)

Київ, ротонда, вул. Володимирська, 3

Київ, Василівська церква на Великім дворі, 1183 р.

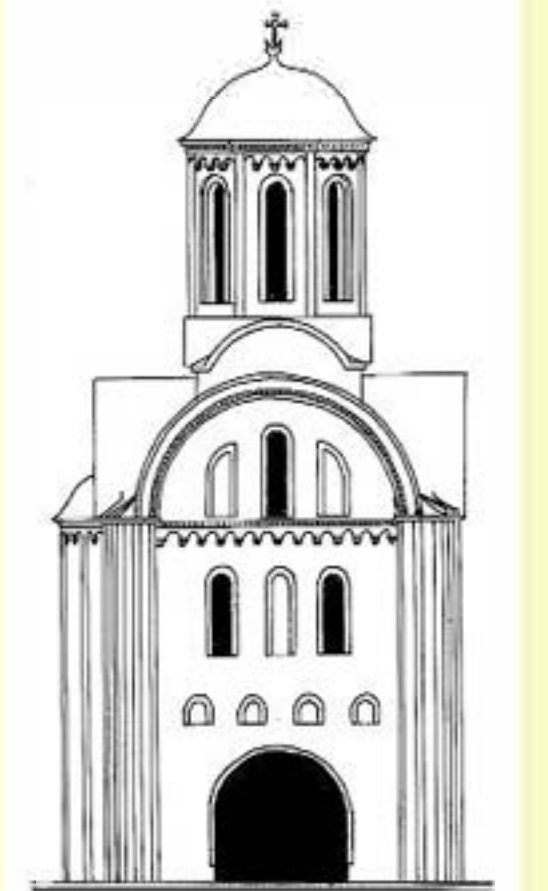
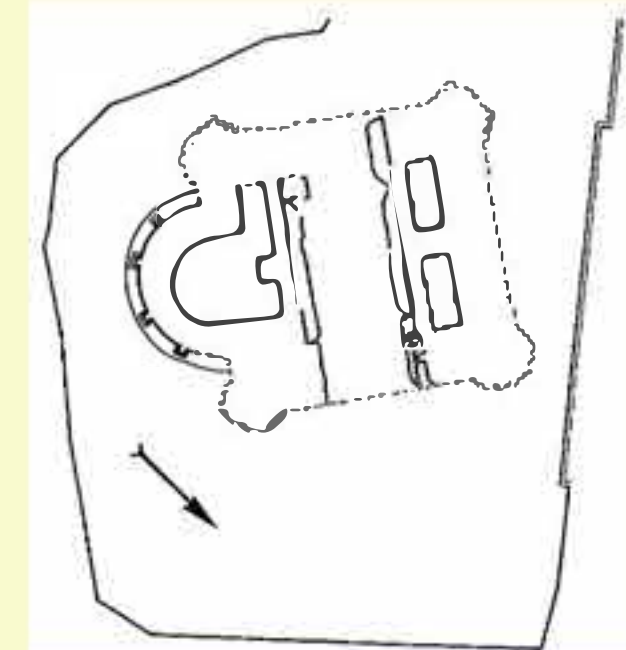

Церква Гнилецького монастиря, ур. Церковщина

Чернігів
П'ятницька
церква

Київ
надбрамна
церква
Михайлівського
Золотоверхого
монастиря

1203 р. Рюрик разом з Ольговичами та половецькою ордою здобув і розграбував Київ.
1204 р. Роман Мстиславич знову скинув Рюрика і силоміць постриг у ченці.

В лѣто 6711 (1203). Генваря 2 взятъ кысь Киевъ Рюриком и Ольговичи и всею половецкою землею. И сотворися велико зло в Рускои земли, якоже зла не было от крещенія в Рускои земли. Над Киевом напасти были суть и взягья, не якоже нынѣ зло ся стася; не токмо одно Подолье взяша и пожгоша, но и Горю взяша, но и митрополию святую Софию разграбиша и Десятинъннюю святую Богородицу разграбиша, и монастыри всѣ, и иконы одраша, а иные поимаша и кресты честныє, и сосуды свящєныє, и книги, и порты клаженыхъ первыхъ князей, еже кыше повѣшали въ церквахъ святыхъ на память согѣ, то все положиша согѣ в полонѣ. ... Боголюбыви же и милосердын великин князь Всеволод емү опять Киевъ не помяну зла Рюрикова, ... но дан емү опять Киевъ.

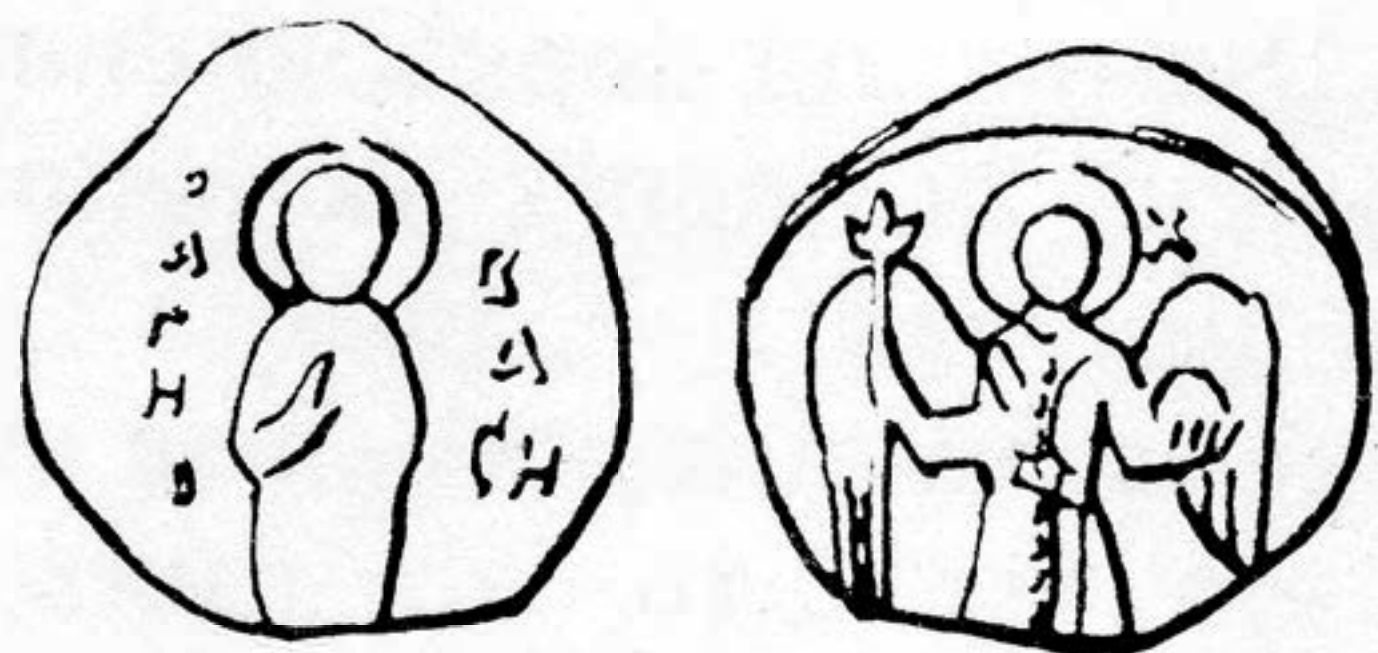
В лѣто 6713 (1205). Ходиша Рустин князи на половци Рюрикъ Киевскии, Ёрославъ Переяславскии, великого князя Всеволож сынъ, Роман Галицкии Мстиславич, и инныи князи. ... И взяша рускии князи полонү много. Прпиехаша во Треполь Рюрик и Роман. ... Тү было мироположение властєх, кто како терпелъ за Рускүю землю. И дьявол положи смятєнне великое: Романъ емъ Рюрика, и посла в Киевъ, и постриже в черници, и женү его, и дщєрь его, юже вѣ пүстил; сына Рюрикова и брата его Володимира,

а тою, поя съ совою. И услышавъ то великин князь Всеволод ... и посла мұжи свои к Романови въ Галичь. Романъ же послуша великого князя и зятя его пүсти и кысь князь киевскии и брата его пүсти.

Після загибелі Романа Мстиславича (19 червня 1205 р.) Рюрик скинув рясу і знову вокняжився в Києві. У союзі з Ольговичами він того ж року здійснив невдалий похід на Галич, а 1206 р. повторив його, однак обидва походи завершилися невдачею — союзники розсварилися, так і не досягнувши своєї мети. У серпні 1206 р. Всеволод Святославич Черемний забрав у Рюрика Київ. Та з вересня 1206 р. по середину 1207 р., і з жовтня 1207 р. Рюрик знову у Києві. З 1210 року Всеволод Черемний княжить в Києві. За різними версіями Рюрик Ростиславич або помер у Києві у 1210 році, або сів у Чернігові, де спочив 1212 року.

1205. Рюрик тим часом зібрав половців і русі багато і прийшов на Галич, облишивши монаший чин, — бо його він прийняв був через боязнь перед Романом. І коли він прийшов на Галич, то зустріли його бояри галицькі і володимирські коло города Микюлина на ріці Сереті. І вилися вони одні з одними весь день через ріку Серет, і многі ранені були, і, не видержавши, вернулись вони в город Галич. ... Рюрик тоді вернувся до Києва.

Печать Рюрика-Василія
Ростиславича.

1207. Того же лѣта иде Романъ Мстиславичъ на ляхы, и тамо убиша и. Того же лѣта ходиша Рюрикъ и Ольговичи къ Галичю, и не успѣша имъ ничтоже.

Рюрик Ростиславич
дізнається про смерть
Романа Мстиславича

Ото ж бо й нині встали стяги Рюрикові,
і другії — Давидові,
та нарізно в них бунчуки мають, співають списи!

Ти, буй Рюриче, і Давиде!
Чи не ваші золочені шоломи по крові плавали?
Чи не ваша хоробра дружина рикає, яко турн,
ранені шаблями гартованими на полі незнаємім?
Вступіте, господарі, в золоті стремена
за обиду часу нашого,
за землю Руськюю